

Af Lystrup Bys ældste Landbohistorie¹⁾.

Af POUL RASMUSSEN.

Lystrup By, der ligger dels i Egaa Sogn, Øster-Lisbjerg Herred, dels i Elsted Sogn, Vester-Lisbjerg Herred, omtales første Gang i det Afsnit af Aarhus Kannikebords Jordebog ca. 1315, som behandler Kannikernes Besiddelser i Egaa og Lystrup. Det paa-gældende Afsnit af Jordebogen kan oversættes som følger²⁾: »Egaa. Her har vort Bord 1½ Fjerding, som har en Værdi af 3 Mark Guld. I disse Jorder bliver der saaet en halv Mark Korn og høstet 8 Læs Hø. Ligeledes har vi i Lystrup Mark en halv Fjerding, som er en Sekstendedel af hele Lystrup Mark, og i denne Jord bliver der saaet fem Øre Korn og høstet Læs Hø, og begge disse Jorder hører til Gaarden i Egaa. Her har vi ogsaa et Overdrev³⁾ og et lille Stykke Eng med Rør. Bryden⁴⁾, der bor her, plejer at betale en Mark Korn. Sammesteds er der en Landbo⁴⁾, som aarlig betaler fire Ørtug Penge og en Gaas og gør fire Dages Arbejde. Godset i Egaa og Lystrup

¹⁾ Udarbejdet med Understøttelse af den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse.

²⁾ Dette Afsnit af Jordebogen er gengivet i Faksimile, transkriberet og oversat i J. G. og V. Villadsen »Træk af Egaa Sogns Historie«, I, S. 24 f. Se ogsaa »Scriptores Rerum Danicarum«, VI, S. 432.

³⁾ Ordet pomerium kan dog ogsaa betyde Frugthave.

⁴⁾ Bryderne havde de største Gaarde i Fæste og svarede aabenbart Kapitlet en bestemt Kvotadel af deres Høst. Landboerne havde sædvanligvis langt mindre Jord, og deres Landgilde var den samme fra Aar til Aar.

fik Bordet af Præsten Hr. Liutbrekt¹⁾ som Betaling for de Udgifter, der var forbundet med hans Underhold, tilligemed Gaarden, vi har i Vejlbys.

I Lystrup ejede Kannikebordet ifølge Jordebogen $\frac{1}{2}$ Fjerding, d. v. s. $\frac{1}{8}$ Bol²⁾, som udgjorde $\frac{1}{16}$ af hele Byen, der altsaa var paa to Bol. Da Lystrup i 1682 havde 224 Tdr. Land dyrket Jord, svarede Kannikernes Jordtilliggende ca. 1315 til 14 Tdr. Land i 1682. I Kapitlets Agre kunde der saas fem Øre Korn, som omregnet til Byg sandsynligvis var det samme som $22\frac{1}{2}$ Td. Den Kornafgift, der skulde betales Kannikerne af deres Jord i Lystrup, var paa $4\frac{4}{9}$ Øre eller 20 Tdr. Byg, saafremt Forholdet mellem Afgift og Udsæd var det samme i Egaa og Lystrup.

Af de Beregninger, som er foretaget i Sv. Aakjærs Kommentar til Kong Valdemars Jordebog, Side 481, og i »Jyske Samlinger«, 5. Rk., 5. Bd., S. 123 ff., fremgaar det, at en Udsæd paa 5 Øre Korn ca. 1315 for de Byers Vedkommende, hvis Udsæd Jordebogen ikke opgiver vangevis, forudsætter et dyrket Areal, der 1682 var mellem 29 og 50 Tdr. Land stort. Da Udsæden 5 Øre Korn i Lystrup kun svarer til 14 Tdr. Land 1682, maa man antage, **1.** enten at Lystrup Mark — til Forskel fra de andre Byers — er blevet betydeligt mindre i Tiden 1315—1682, **2.** eller at $\frac{1}{2}$ Fjerding var mere end en Sekstendedel af hele Bymarken, **3.** eller at Udsæden i Kannikebordets Jord har været mindre end opgivet, **4.** eller at Kapitlet har ejet mere Jord i Lystrup end den halve Fjerding.

ad 1. I »Aarhus gennem Tiderne«, I, S. 106 f. har P. Skautrup og S. Haugstrup Jensen paavist, at Aarhusbygdens Torper blev større, jo længere de laa borte fra Bygdens Centrum, Bunden af Brabrandfjorden. Til Brug for deres Undersøgelser har de inddeelt Aarhusbygden i Omraader ved Hjælp af koncentriske Cirkler, der havde en Afstand fra hinanden og fra Bygdens Centrum paa 2,5 km, og beregnet den

¹⁾ En Præst i Aarhus af samme Navn omtales 1291. Se »Scriptores«, VI, S. 256.

²⁾ Sagt i Korthed kan et Bol bedst karakteriseres som en middelalderlig Matrikuleringsenhed.

gennemsnitlige Størrelse af de forskellige Omraaders Torper i 1682. Lystrup ligger i det sjette Omraade, hvis Torper i 1682 havde et Areal paa 204 Tdr. Land i Gennemsnit. Ser man bort fra de Torper, der laa udenfor Bygden¹⁾, i Grænseomraadets gamle Skove og Ødemarker, og som af den Grund kunde blive særligt store, var de øvrige 12 Torper i det sjette Omraade paa henholdsvis 251, 225, 224, 221, 218, 171, 170, 163, 156, 150, 133 og 83 Tdr. Land med et Gennemsnitsareal paa 180 Tdr. Land. Da Lystrup i 1682 havde 224 Tdr. Land dyrket Jord, og Byen ikke grænsede op til nogen Hovedgaard, er der ingen som helst Grund til at tro, at denne By er blevet uforholdsmæssigt og betydeligt mindre i Tiden 1315—1682.

ad 2. Henrik Larsen har, bl. a. i sin Afhandling om Vejlbj i »Aarhus Stifts Aarbøger« 1927, S. 94 ff., dokumenteret, at de middelalderlige Bol ofte lader sig erkende ved Hjælp af Landmaalingsforretningerne fra 1680erne, fordi Bolene var lige store, og de Gaarde, der hørte til samme Bol, i Reglen havde Agre, der laa sammen i en bestemt Rækkefølge i de Fald, der maalttes fra Syd eller fra Øst, og i den omvendte Rækkefølge i de Fald, der maalttes fra Nord eller fra Vest. Nummererer man Gaardene i Lystrup i Overensstemmelse med Matriklen 1688 for henholdsvis Elsted og Egaa Sogne, havde Gaardene Nr. 1 og Nr. 4 i samtlige Byens Fald 62 Gange Agre, som fulgte efter hinanden i denne Rækkefølge, naar Faldene maalttes fra Syd eller fra Øst, og i den omvendte Rækkefølge, naar Faldene maalttes fra Nord eller fra Vest. Paa samme Maade havde Gaardene Nr. 3 og Nr. 2 og Gaardene Nr. 2 og Nr. 1 henholdsvis 26 og 23 Gange Agre, som laa sammen, medens de andre Gaardpar kun 17 eller endnu færre Gange havde Agre, som fulgte efter hinanden. Hvis Byens Bolinddeling overhovedet giver sig til Kende i Bymarkens Agerskifte, maa Gaardene Nr. 1 og Nr. 4 altsaa udgøre et Bol. Det samlede Areal af de Agre, som laa ved Siden af hinanden og tilhørte Gaardene Nr. 1 og Nr. 4, var paa

¹⁾ Disse Byers Navne behandles derfor heller ikke i de andre Afsnit af P. Skautrups og S. Haugstrup Jensens Afhandling.

122 Tdr. Land, og da Lystrup Bymark var nøjagtigt dobbelt saa stor, er det sandsynligt, at Byen havde to Bol, af hvilke det ene bestod af Gaardene Nr. 1 og Nr. 4 og det andet af Byens øvrige Gaarde.

Af Øm Klosters Jordebog ca. 1554¹⁾ sammenholdt med det 17. Aarhundredes Kilder, fremgaar det, at Gaardene Nr. 1 og Nr. 4 tilsammen betalte lige saa meget i Kornskyld som Byens øvrige Gaarde, nemlig 12 Ørtug = $\frac{1}{2}$ Mark Korn. At de to Bols Gaarde svarede det samme i Kornskyld, er et vægtigt Indicium paa Bolbestemmelsens Rigtighed. Ifølge Jordebogen ca. 1315 var en halv Fjerding en Sekstendedel af hele Lystrup Bymark. Var Byen paa to Bol, saaledes som Agerskiftet lader formode, stemmer Jordebogens Opgivelser altsaa overens med de faktiske Forhold.

ad 3. I de af Jordebogen behandlede Byer, for hvis Vedkommende den lader sig konstatere, var Kvotienten af Kornafgiften divideret med Udsæden 1,286 i Lille Dalby, 1,071 i Grundfør, 1,0 i Torup og Hinnerup, 0,869 i Vejlbj, 0,786 i Kasted, 0,762 i Ølsted, 0,75 i Voer, Tiilst og Hedensted, 0,667 i Laasby, 0,625 i Borup, 0,571 i Begtrup, 0,476 i Tirstrup, 0,467 i Tillerup + Dejred og 0,417 i Følle. Gennemsnitskvotienten er 0,765, og da Kornafgiften i Egaa og Lystrup divideret med Udsæden giver Kvotienten 0,889, har Udsæden i Lystrup næppe været væsentlig mindre end de 5 Øre Korn, Jordebogen opgiver den til²⁾.

ad 4. Mod den Antagelse, at Kannikebordet har ejt mere Jord i Lystrup end en halv Fjerding, kan der ingen saglige Indvendinger fremføres. Det er derfor det mest sandsynlige, at Kapitlet i Lystrup foruden den halve Fjerding har haft et Stykke Særjord (Jord, som ikke hørte med til den fælles Bymark), eller et Stuv (Jord, som ved Salg eller Gave var skilt ud fra en Gaards Tilliggende), som Jordebogens Forfatter har glemt, eller Skriveren

¹⁾ Se J. G. og V. Villadsen »Træk af Egaa Sogns Historie«, I, S. 40.

²⁾ Antager man med J. G. Villadsen l. l. S. 27, at 5 Øre er en Skrivefejl for 5 Ørtug, bliver Kvotienten 1,412, altsaa et usandsynlig stort Tal.

har sprunget over, da han indførte Jordebogen i Aarhusbogen.

Ifølge en af Kongens Retterting afsagt Dom, som er indført i Herredagsdombogen 1545—49, Bl. 47 a—47 II a, havde Anders Pedersen i Damsgaard paa Abbed Peders Vegne i Øm Kloster »i Rette stævnet os elskelige Mester Jesper Brochmand, Ærkedegn i Aarhus Domkirke, og tiltalt ham for et Bygge (d. v. e. et Hus), som han har ladet indføre og sat paa forskrevne Øm Klosters Jord i Lystrup Mark . . . , og først i Rette lagde et Tingsvidne af Øster-Lisbjerg Herredsting under Dato 1545, at forskrevne Hr. Abbed havde ladet forbyde 3 samfælde (d. v. s. efter hinanden følgende) Ting at føre noget Bygge paa forskrevne Klosters Ejendom og Jord og Kongens Herrestræde (d. v. s. Hovedvejen) og havde æsket forskrevne Mester Jespers Breve og Bevisning i Rette, som han kunde vidne sig noget Byggested til med i forskrevne Lystrup Mark, og ej der kom nogen Bevisning, før end samme Hus blev sat i Forbud etc. Item et Synsbrev af forskrevne Herredsting udgivet i dette nærværende Aar, lydende, at 12 Synsmænd havde hjemlet inden Tinge, at samme Hus staar 4 Alen mindre end ottesindstyve fra ret Adelby og over Tværagre, som er Klosterets Jord, og 80 Alen fra deres Vangeled og i deres Vang, som intet Byggested havde været tilforn, og hverken fandtes Vej eller Sti imellem samme Hus og By etc. Derefter et andet Synsbrev, taget nu nyligen derefter, lydende, at 6 Synsmænd havde hjemlet om samme Hus ligervis, som forskrevne Brev udviser, at de 12 Synsmænd hjemlet havde etc., som samme Brev ydermere udviser og indeholder. Dertil svarede forskrevne Mester Jesper og kendte den Grund for sin Grund, som samme Hus paa stander, og sagde, at det kaldes Østerstade, og at der fandtes Arnested og Grud (d. v. s. Grus), som der havde været et gammelt Byggested, og mente derfor, at han vel maatte lade føre Bygge derpaa, og i Rette lagde derpaa et Vidne, som dog findes at være taget i et andet Herred¹⁾ og ikke, som

¹⁾ Rimeligvis Vester-Lisbjerg Herred.

Godset ligger, lydende iblandt andre Artikler, at den Jord, som forskrevne Byggested paa stander, den har ikke været nogen lodskiftet (d. v. s. delt i Lodder eller tildelt som en af flere Lodder) Jord etc., som samme Brev ydermere udviser og indeholder. — — — —. Da efter Tiltale, Gensvar, Breve, Bevisning og Sagens Lejlighed sagde vi der saaledes paa for Rette, at det Byggested, som forskrevne Mester Jesper har saaledes ladet føre Bygge paa, der har han ingen Ret til efter den Bevisning, her nu til Stede var, og bør samme Bygge derfor op at deles efter Loven. — — —. Datum Aarhus 1546 die Gregorii Papæ (Pave Gregors Dag, d. v. s. 12. Marts), præsentibus in præsentia domini (nærværende i Hr. [Kongens] Nærværelse) Johan Friis, Erik Banner, Hr. Jørgen Friis, Knud Gyldenstjerne, Hr. Otto Krumpen, Erik Skram og Jens Mogensen«.

Dommens Indledning saavel som det Forbud, Abbeden havde nedlagt mod Bebyggelse paa Klosterets Jorder, kunde tyde paa, at Østerstade tilhørte Øm Kloster. Af Synsforretningerne og det Mageskifte, hvorved Jesper Brochmand i 1547 afstod det »øde Stykke Jord, liggende i Lystrup Mark — — og kaldes Stade« (»De ældste danske Archivregistraturer«, I, S. 267), fremgaar det imidlertid, at Jesper Brochmand havde bygget paa sin egen Jord, der dog var saaledes beliggende, at man kun kunde komme fra Byen til Huset over Klosterets Agre. Naar Dommen tog Abbedens Paastand til Følge, maa det derfor være sket i Henhold til Jyske Lov I, 48, der fordrer, at den Mand fra Adelbyen, som bosætter sig i Vangen — og saa, naar Byggestedet tilhører ham selv — skal skaffe sig Adgang til Forte og Drivvej paa sin egen Jord eller flytte tilbage til Byen igen.

Da en Gaard ved en Omrebning af Byens Mark meget nemt kunde miste sine almindelige Agre, kunde et Hus uden for Adelbyen kun lægges paa en Ager, som blev svoret til Toft, eller i et Stykke Særjord. I det Synsvidne, Jesper Brochmand fremlagde, erklærede Synsmændene da ogsaa udtrykkeligt Østerstade for Jord, der ikke var lodskiftet og altsaa laa uden for den rebdragne Fællesjord.

Ovenfor er det godtgjort, at Kannikebordet rimeligvis har ejet et Stuv eller et Stykke Særjord, som dog ved en Fejltagelse ikke er omtalt i Jordebogen ca. 1315. Da Østerstade ikke hørte med til den rebdragne Bymark, og Jesper Brochmand rimeligvis førte Sagen som Indehaver af Arkediakonatet eller snarere af Præbendet Hasle¹⁾, der netop synes at have besiddet Kannikebordets gamle Gaard i Egaa²⁾, er det højst sandsynligt, at Østerstade er identisk med den Særjord i Lystrup, som i 1315 tilhørte Kapitlet.

Som Dommen viser, laa Huset i Østerstade 156 Alen fra Adelbyen, i den Del af Marken, som hørte til Egaa Sogn og Øster Lishjerg Herred. Stade betyder her paa Eggen en Landingsplads for Baade³⁾, og skønt selve Byggepladsen ikke laa ved noget sejlbart Vandløb, kan Jordstykket Østerstade udmærket have strakt sig saa langt mod Syd, at det lod sig benytte som eller laa lige ved en Landingsplads for Smaabaade. Syd for Lystrup løber nemlig et af Egaaens mere vandrige Tilløb, og Baade, der kunde sejle op ad det, kom let fri af de brede Enge, som omgiver Aaen, og laa udmærket i Sikkerhed for alle Fartøjer, som passerede forbi. Da Egaa By ikke har en tilsvarende Landingsplads, vilde det være ret naturligt, om Ejeren af den Gaard i Egaa, der senere kom i Kapitlets Besiddelse, havde sikret sig et Stykke Jord i Lystrup, hvor hans Baad kunde ligge.

Helt nede ved Aaens Enge, men paa den modsatte

¹⁾ Ifølge Hans Pedersen Horsens' »Catalogus Episcoporum Arhusiensium« besad Jesper Brochmand foruden Arkediakonatet det Præbende, som Cornelius Hamsfort overtog efter ham (Kirkehist. Saml., 3 Rk. 3. Bd., S. 343). Hamsforts Præbende var Præbendet Hasle (Se Henrik Larsen i »Aa. St. Aa.« 1927, S. 135).

²⁾ Ved Biskop Ulriks Vedtægtsændringer 1427 fik Præbendet Hasle en Gaard i Egaa, der betalte 2 Øre Korn (»Scriptores«, VI, S. 469). Kannikebordets Egaagaard havde ca. 1315 betalt 8 Øre Korn; men Kapitelgodsets Kornafgift var normalt blevet nedsat til en Tredjedel i Tiden 1315—1427.

³⁾ Se »Aarhus gennem Tiderne«, I, S. 91, Aug. F. Schmidt »Aaby Sogns Historie« I, Side 53 og »Samsøs Stednavne« (»Danmarks Stednavne« Nr. 1), S. XI.

Side af Bækken ligger der en Banke, som endnu i vore Dage kaldes Stadshøj. Stadshøj hører til Elev Sogn og Bymark, der skyder en lang Tunge ned til Egaa Sogns Vestgrænse, sandsynligvis fordi Gaardene i Elev har ejet den Landingsplads, som har givet Højen Navn.

Havde baade Egaa og Elev Landingspladser ved Bækken Syd for Lystrup, har Byen Elsted sikkert ogsaa haft sin, der rimeligvis har været det til Østerstade svarende Vesterstade. Da Lystrup er delt mellem Egaa og Elsted Sogne, og samtlige en Bys Gaarde ellers (saa godt som) altid ligger i samme Sogn, kunde man maaske formode, at Lystrup er opstaaet i Tilknnytning til to gamle Landingspladser, af hvilke den ene benyttedes af Beboerne i Egaa og den anden af Beboerne i Elsted.